

λοιπὰ ἱερὰ οἰκοδομήματα, ὡς δορυφόροι τῆς ἱερᾶς κατοικίας τῆς ὑψίστης θεότητας.

¹Αναμφιβόλως ἡ ὄλη σύνταξις τῶν οἰκοδομῶν τοῦ Ἱεροῦ, ὑπαγορευθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ τοπίου, δηλαδή ὑπὸ τοῦ σημείου δράσεως καὶ ὑπὸ τῆς δρυός, τοῦ ἀρχεγόνου πυρῆνος τῆς λατρείας, μαρτυρεῖ ἀντιλήψεις ἑλληνιστικῶν χρόνων.

²Ὑπερθεν τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐπὶ τοῦ χαμηλοῦ γηλόφου (μεγίστου ὕψους 30 μ.) ὑψοῦται ὁ περίβολος τῆς ἀκροπόλεως τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος πιθανῶς, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ σχέδιον Καραπάνου (εἰκ. 15) παρουσιάζει μίαν μόνον εἴσοδον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ¹. Ἐπόμενον ἦτο νὰ ἀναζητηθῆ καὶ πύλη τις ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τείχους, φέρουσα εἰς ἐπικοινωνίαν τὴν ἀκρόπολιν μὲ τὸ Ἱερόν. Πράγματι περὶ τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τείχους δοκιμαστικῆ ἔρευνα ἀπεκάλυψε πύλην, συνδέουσαν ἀπ' εὐθείας τὸ Ἱερόν μὲ τὴν ἀκρόπολιν (πίν. 1) ². Ἀμέσως ἀνατολικῶς τῆς πυλίδος ταύτης ἀνευρέθη καὶ ὁ τετράγωνος πύργος, ὁ προστατεύων τὴν εἴσοδον ἐκ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Τελευταίως ὅμως ἀπεκαλύφθη καὶ ἕτερα εὐρυτέρα πύλη μετὰ δύο ὀρθογωνίων πύργων ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τείχους, ἐπικοινωνοῦσα ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ πρὸς νότον Ἱεροῦ ³.

2. ΕΔΑΦΟΣ ΚΑΙ ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ. Ὡς ἴδωμεν τώρα δι' ὀλίγων τὸν τρόπον τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν ἐπιχώσεων. Τὸ ἐπὶ τῶν προπόδων τοῦ γηλόφου βορειότερον τμήμα τοῦ Ἱεροῦ, τὸ περιλαμβάνον τὰ οἰκοδομήματα τῆς λατρείας Α - Λ, παρουσιάζει, ὡς εἴπομεν, ὁμαλὴν κατωφέρειαν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (πίν. 3, τομὴ Α-Α', Β-Β', εἰκ. 1-2). Ἐνεκα τῆς κλίσεως ταύτης αἱ ἐπιχώσεις, παρασυρόμεναι ὑπὸ τῶν ὑδάτων, εἶναι λεπταί, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος μετὰ τῶν ναῶν Α, Θ, Ε¹, κυμαινόμεναι ἀπὸ 0.50 - 1.10 μ. Τῆς πρὸς Δ. ὅμως τοῦ Ε¹ ὁμαλωτέρας περιοχῆς, μάλιστα δὲ τῆς μετὰ τῶν Ζ καὶ Λ οἰκοδομῶν, αἱ ἐπιχώσεις εἶναι παχύτεραι, ἀνερχόμεναι εἰς 3 - 3.20 μ. Κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, δυτικῶς τοῦ Η, ἡ στρωματογραφία, οὐσα περίπου ὀριζοντία, εἶχεν ὡς ἐξῆς (εἰκ. 16). Τὸ ἀνώτερον στρώμα, σχηματισθὲν ἀπὸ τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ μετέπειτα, εἶχεν ὕψος περὶ τὰ 2 μ. περίπου ⁴. Τοῦ ἀρχαίου στρώματος ἡ ἀνωτέρα στρώσις, ὕψους 0.40-0.50 μ., περιέχουσα κεράμους στέγης, λιθάρια καὶ λατύπην, περιελάμβανεν εὐρήματα ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνιστικά, ἀνερχόμενα μέχρι τῶν περὶ τὸ 300 π.Χ. χρόνων.

⁵Ἐπειδὴ ἡ λατύπη παρουσιάζεται ὅλον ἐμφανιζόμενα, καθόσον ἡ σκαφή προσήγγιζε πρὸς τὸ οἰκοδόμημα Ε², πιθανῶς αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὑποστύλου τούτου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ἐπομένως δὲν εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος ⁵. Καθαρώτερα ἐμφανίζεται ἡ κλασσικὴ στρώσις ὑπὸ τὴν ἑλληνιστικὴν, πάχ. 0.30-0.40 μ., περιέχουσα μελανὰ καὶ λιπαρὰ χρώματα, μετὰ μικρῶν λιθαρῶν ἐνίοτε, καὶ εὐρήματα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰ. περίπου μέχρι τέλους τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. Ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρίσκειται καὶ ἡ χειροποίητος προϊστορικὴ κεραμικὴ Π μετὰ τὴν πλαστικὴν διακόσμησιν. Ἡ κατωτάτη τέλος στρώσις, καθαρὰ καὶ μελανή, πάχ. 0.30-0.40 μ.

1 Dodone, σ. 11.

2 ΠΑΕ 1955, σ. 173.

3 Ἡ πύλη, ἀποκαλυφθεῖσα τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1962, δὲν δηλώνεται εἰς τοὺς πίνακας 1 καὶ 4 (ιδὲ ΑΔ ἔ.ἀ.σ. 13, σ. 6).

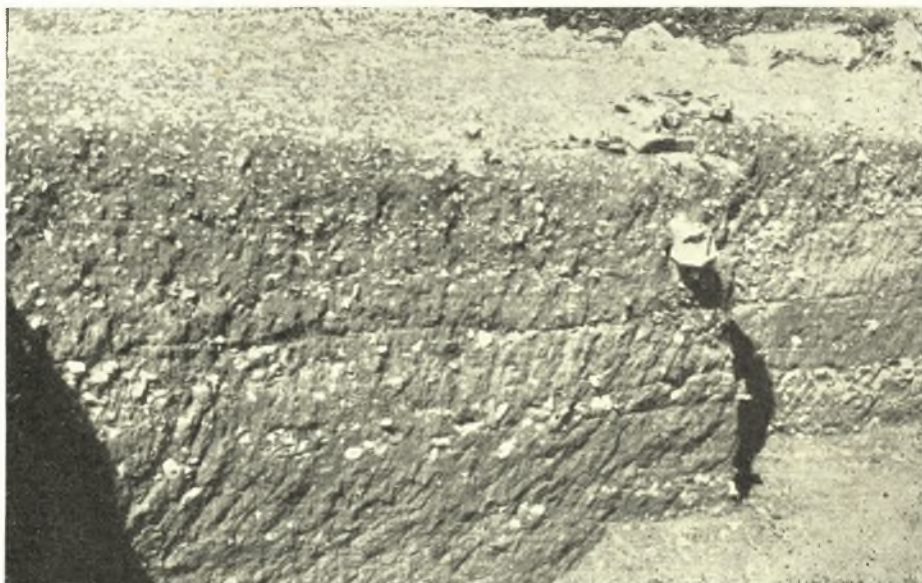
4 Τὸ μέγα ὕψος τῆς μεταγενεστέρως ἐπιχώσεως ὀφεί-

λεται ἐν μέρει εἰς τὴν ἀπόρριψιν χωμάτων ἐκ τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν.

5 Ἐκθεσιν περὶ τῆς δοκιμαστικῆς σκαφικῆς ἐρεύνης τούτου ἰδὲ εἰς ΠΑΕ 1929, σ. 110 καὶ 1953, σ. 161-2 (Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ).

ἐπίσης, χαρακτηριζομένη διὰ τῆς ἀφθόνου κεραμεικῆς II καὶ III, εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ δύναται νὰ χρονολογηθῇ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τυπολογίας τῆς κεραμεικῆς ταύτης, ἀπὸ τῆς τελευταίας φάσεως τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς μεσοελλαδικῆς μέχρι τῶν περὶ τὸ 600 π.Χ. χρόνων¹.

Ὑπὸ τὴν στρώσιν ταύτην ἐκτείνεται ἀγνή ἀργιλοῦχος ἐρυθρῶπῃ γῆ (κοκκινόχρωμα), ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνδείξεως ζωῆς. Ἀνατολικῶς τοῦ οἰκοδομήματος E¹ αἱ ἐπιχώσεις, κυμαινόμεναι ἀπὸ 0.50-1.10 μ., διακρίνονται ἔνεκα τῆς σπάνιως τῆς προϊστορικῆς κεραμεικῆς καὶ τῶν εὐρημάτων, ἰδίως δὲ εἰς τὸν μεταξὺ τῶν ναῶν Α καὶ Θ χῶρον, σημεῖον, ὅτι ἡ

Εἰκ. 16. Τομή τοῦ ἐδάφους βορείως τοῦ ναοῦ Α, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ νεωτέρου στρώματος.

περιοχὴ αὕτη κατὰ τοὺς παλαιότερους τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ Ἱεροῦ χρόνος δὲν ὑπῆρξε σημαντικὴ διὰ τὴν λατρείαν². Ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν ὑπάρχει ὁ φυσικὸς βρά-

¹ Ἡ ποικίλλουσα εἰς τὰ τρία ἀρχαῖα στρώματα πόσότης λιθαρῶν ὀφείλεται ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν διάφορον οἰκοδομικὴν δραστηριότητα τῶν τριῶν ἀντιστοιχῶν περιόδων, τὴν πρὸ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. προοικοδομικὴν περίοδον, τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. εἰς ἣν ἀνήκει ὁ ναῖσκος E¹ μετὰ τοῦ ἰσοδομικοῦ τεμένους πρὸ αὐτοῦ, καὶ τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ., ἀποτελοῦντος τὴν λαμπροτέραν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ἱεροῦ Περὶ τῆς κεραμεικῆς II καὶ III. Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1951, σ. 178 κ.ἐξ., 1952, σ. 363 κ.ἐξ. ΑΕ 1956, σ. 130-131. Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Ἱπ. Χρον. ἔ.ἀ. σ. 195 κ.ἐξ. ΠΑΕ 1930, σ. 68. N. L. HAMMOND, BSA 32, 1931-32, σ. 131 κ.ἐξ. FR. SCHACHERMEYER, Anz. Altertumswissen. 10, 1957, σ. 95.

² Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ (BCH 1, 1877, σ. 249, πρβλ. καὶ Dodone, σ. 19) τὰ πλεῖστα τῶν ἀναθημάτων ἀνεῦρεν ἐντὸς τοῦ ΒΔ προσκτίσματος τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς, ὅπερ παρεκίνησεν αὐτὸν νὰ ἀναζητήσῃ ἐκεῖ τὸ Μαντεῖον καὶ βραδύτερον τὸν ΔΥΓΓΥΝΕ,

ἔ.ἀ. σ. 99. Ἀλλὰ προφανῶς πρόκειται ἀποθέτης ἢ βόθρος ἀπορριμμάτων καὶ οὐχὶ φυσικὴ δισπορὰ ἀφιερωμάτων, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ ἐν λειτουργίᾳ Ἱερά. Εἰς τὸν χῶρον τῆς βασιλικῆς ἀνευρέθησαν ἐπίσης πολλὰ ἐξ ὄρει-χάλκου ἀναθήματα, καθ' ὃν χρόνον ὁ ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ ἀπουσίαζεν εἰς Κων/πολιν, μερικὰ τῶν ὁποίων ἠγόρασε βραδύτερον (BCH 1, 1877, σ. 246. Dodone, σ. 3-4). Μερικὰ ἐκ τῶν εὐρημάτων εἶχον περιέλθει κατὰ τὴν ἀπουσίαν, φαίνεται, τοῦ Καραπάνου εἰς τὸν συνεργάτην του μηχανικὸν Menejko. Πολωνὸν πρόσφυγα, διαμένοντα τότε εἰς τὰ Ἰωάννινα, τύπον τυχοδιωκτικόν. Τὰ σημαντικώτερα ἐκ τούτων περιγράφει ὁ A. v. WARSBERG, Wallfahrt nach Dodona, σ. 40 κ.ἐξ., ὁ ὁποῖος, ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ μειώσῃ τὸ ἀξιολογώτατον ἔργον τοῦ Καραπάνου, δὲν εὕρισται λόγους διὰ νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸ ἰδιοτελές ἔργον τοῦ Menejko. Παρὰ ταῦτα τὸ μὲν ἔργον τοῦ πρώτου ἐπέζησε διὰ τῆς σημαντικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δημοσιεύσεως περὶ Δωδώνης καὶ διὰ τῆς πλου-

χος υπό μορφήν ανωμάτων πλακών ασβεστολιθικών, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἐδράζονται ὁ δωρικός πρόστυλος ναὸς Α, μερικὰ τῶν ἀναθηματικῶν βάθρων, μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Ε¹, καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ε¹, τοῦ ὁποίου ἡ θεμελίωσις εἰσχωρεῖ βαθέως.

Ἔνεκα τῆς ἀνομοιομεροῦς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς μεγαλυτέρας πρὸς Ν. κλίσεως τὰ οἰκοδομήματα Θ καὶ Ε¹ εἶναι θεμελιωμένα ἐπὶ διαφοροτικοῦ ἐπιπέδου, τὸ δὲ τελευταῖον, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ἐδαφικῆς κλίσεως καὶ πρὸς τονισμόν τῆς κυριαρχίας του ἐπὶ τῶν λοιπῶν οἰκοδομῶν, ἔχει ἀνισοϋπῆ κρηπίδα μὲ τὸ μεγαλύτερον ὕψος κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν (1.70 μ.), τὸ δὲ ἐλάχιστον κατὰ τὴν Β. καὶ τὴν ΒΑ. ἰδίως πλευράν.

Τὸ μικρὸν πάχος τῆς προϊστορικῆς στρώσεως, σχηματισθείσης κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς καὶ ἡμισείας περίπου χιλιετηρίδος, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 2000 π.Χ. περίπου μέχρι τῶν περὶ τὸ 600 π.Χ. χρόνων, δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῆ ἀναγκαίως εἰς τὴν ἀραιὰν κατοίκησιν τοῦ χώρου, δεδομένου ὅτι τὰ ἐγγώρια ἀναθηματικῶν χαρακτηρῶν εὐρήματα, κυρίως χειροποίητα ἀγγεῖα καὶ λίθινα ἀντικείμενα, παρουσιάζονται ἀφθονα, ἀλλ' ὀφείλεται πρωτίστως εἰς τὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους καὶ εἰς τὴν τελείαν ἀπουσίαν λατρευτικῶν οἰκοδομῶν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως αἱ ἐπιχώσεις τῆς ἀνωφεροῦς περιοχῆς, παρασυρόμεναι ὑπὸ τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς καὶ ἐναποτιθέμεναι χαμηλότερον, ἐπήνεγκον τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ ἐδάφους. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑπεράνω κλασσικὴ στρώσις μεταξὺ τοῦ ναΐσκου Ζ καὶ τοῦ μικροῦ κτίσματος Η², ἴσου πάχους (0.30-0.40 μ.), ἐσηματίσθη κατὰ τὴν διάρκειαν τριῶν μόνον αἰώνων (600-300 π.Χ.) περίπου, ἡ δὲ ἀνωτέρα στρώσις, πάχους 0.40-0.50 μ., ἀπετελέσθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τελευταίων ἐλληνιστικῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, εἰς περίοδον δηλαδὴ προϊούσης παρακμῆς, μετὰ τὴν ἀπότομον ἀνάπτυξιν τοῦ Ἰεροῦ κατὰ τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰ. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ προϊστορικὴ κεραμικὴ ἐμφανίζεται ἀμιγῆς εἰς τὸ «προϊστορικόν» στρώμα, εἰς δὲ τὸ ἀρχαϊκὸν-κλασσικὸν συνυπάρχει μετὰ τῶν τροχηλάτων ἐγγωρίας κατασκευῆς ἀγγείων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἀνωτέραν ἐπιφάνειαν εἶναι ἀφθονώτερα, ἐξαφανίζεται δὲ ὀριστικῶς εἰς τὸ ἐλληνιστικὸν-ρωμαϊκὸν στρώμα. Ἡ νεολιθικῆς καταγωγῆς κεραμικὴ II ἐξηκολούθησε προφανῶς κατασκευαζομένη ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν μέχρι τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., ἐνῶ ἡ κεραμικὴ III ἐλησμονήθη, ὡς φαίνεται, ἐνωρίτερον.

Αἱ διαπιστώσεις αὗται συμφωνοῦν μὲ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν εἰς Καστρίτσαν¹. Ἡ ἔλλειψις βαθείας προστατευτικῆς τῶν ἀρχαιοτέρων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τοῦ Ἰεροῦ ἐπιχώσεως ὑπῆρξε δι' αὐτὰ ἐπιζήμιος. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἐπίσης καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὰ προϊστορικῶν καὶ ἱστορικῶν χρόνων μέχρι τέλους τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ. κτίσματα ἦσαν πρόχειροι κατασκευαὶ ἐξ εὐφθάρτων ὑλικῶν. Αὐτὴ αὕτη μάλιστα ἡ φύσις τῆς λατρείας, ἀσκουμένης ἐν ὑπαίθρῳ, δὲν ἀπῆτει τὴν ὑπαρξιν ναοῦ. Τὴν λειτουργίαν ὅμως τοῦ Ἰεροῦ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους μαρτυροῦν ἡ προϊστορικὴ κεραμικὴ καὶ τὰ προϊστορικὰ λίθινα εὐρήματα ἀναθηματικῶν χαρακτηρῶν, τὰ μυκηναϊκὰ

σίας συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἀπὸ δὲ τὸ ἔργον τοῦ Πολωνοῦ πρόσφυγος δὲν ἀπέμειναν παρὰ μόνον μερικὰ ἀνεπαρκῆ κατὰ τὸ πλεῖστον σχέδια, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ σύγγραμμά του ὁ Καραπάνος.

¹ Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 363 κ' ἐξ. ΑΕ 1956, σ. 130-131 καὶ 142. Τὰ ἀγγεῖα II χαρακτηρίζει ἡ πλα-

στικὴ ἐκ δισκαρίων καὶ σχοινίων διακόσμησις (barbotine), τὰ δὲ ἀγγεῖα III τὸ μελανὸν ἢ καστανομέλαν χρῶμα τοῦ πηλοῦ καὶ ἡ τελειότερα τεχνικὴ, προσομοιάζουσα ἐνίοτε πρὸς τὰ μελανὰ «μινύεια». Σχετικῶς καὶ Ε. ΛΕΡΟΡΕ, Ricerche sull'antico Epiro, Collana di Studi Greci 38, 1962, σ. 74 κ' ἐξ.

χαλκᾶ ἀντικείμενα καὶ αἱ ἄφθονοι ἐκ πηλοῦ ἀπιόσχημοι ψηφίδες ὄρου (εἰκ. 59)¹.

Τὰ εὐρήματα ταῦτα μαρτυροῦν περὶ τῆς λειτουργίας καὶ τῆς μεγάλης σημασίας τοῦ δωδωναίου Μαντείου κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Τῆς σπουδαιότητος δὲ τῆς λατρείας τοῦ Πελασγικοῦ Διὸς τῆς Δωδώνης κατὰ τοὺς ὑστερομυκηναϊκοὺς χρόνους ἀνάμνησιν διέσωσαν ὁ νεῶν κατάλογος (Β 750) καὶ τὸ ἀρχαιότερον ἔπος (Ἰλ. Π 233 κ.έξ., Ὀδύσσεια ζ 326 κ.έξ.=τ 296 κ.έξ.)². Τὸ μεταξὺ τῶν ἐσχάτων ὑστεροελλαδικῶν καὶ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων παρατηρούμενον «κενόν», ὀφειλόμενον εἰς τὴν διαταραχὴν τῶν σχέσεων τοῦ Ἱεροῦ πρὸς τὸν νότιον Ἑλληνισμόν, σημειούμενον ἄλλωστε καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ἑλληνικὰ Ἱερά, πληροῦται ὑπὸ τῆς ἐγχωρίου κερραμεικῆς ΙΙ καὶ ΙΙΙ καὶ τῶν σποραδικῶν εὐρημάτων τοῦ Ἱεροῦ, βορείου προελεύσεως³. Περὶ τὰ τέλη τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, μὲ τὴν ἐπανασύνδεσιν τῶν σχέσεων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῆς λοιπῆς Ἡπειροῦ μετὰ τῆς νοτίας Ἑλλάδος, ἄρχεται νέα ἀκμὴ τοῦ Ἱεροῦ, σημειουμένη ἰδίως διὰ τῶν ἀφθόνων χαλκῶν τριπόδων, χαλκοῦ γεωμετρικοῦ ἱππαρίου, ἀνήκοντος εἰς λέβητα, τῶν χαλκῶν ἀγαλματίων, παριστάντων τὸν Δία πολεμιστήν, κρατοῦντα τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ δόρυ⁴, τῶν ἀγγείων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 8^{ου} π.Χ. αἰ. κ.έξ. καὶ ἄλλων.

Ἡ ἀπουσία παντὸς ἀρχιτεκτονικοῦ λειψάνου, ἀρχαιότερου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., ἀπεδόθη εἰς διαφόρους λόγους⁵, ὡς εἰς τὴν ὑποθετικὴν κάθαρσιν τοῦ Ἱεροῦ καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν μεταγενεστέρων κλασσικῶν οἰκοδομῶν ἐξαφάνισιν παντὸς ἀρχαιότερου ἀρχιτεκτονικοῦ⁶ ἵχνους. Τοιαύτας ὁμως ὑποθέσεις ἀποκλείουν αἱ εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἀνέπαφοι ἐπιχώσεις τοῦ Ἱεροῦ, χρονολογούμεναι ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἄλλωστε οἰασθήποτε φύσεως καταστροφή τοῦ περὶ τὸ Ἱερόν χώρου δὲν θὰ ἤρκει πρὸς ἐξαφάνισιν καὶ τοῦ παραμικροῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συντρίμματος, ἰδίᾳ κεράμων στέγης, ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχαιότερα προοικοδομικὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται

1 Μεγάλος ἀριθμὸς «προϊστορικῶν» λιθίνων ἀξινῶν καὶ διπλῶν πελέκεων ἐκ χαλκοῦ ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Καραπάνου καὶ μεταγενεστέρως. Ὁ ἀναθηματικὸς χαρακτὴρ τούτων εἶναι ἀναμφισβήτητος. Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ λάβρεως τῆς Δωδώνης μὲ τὸν μῦθον τοῦ δρυτόμου Ἑλλοῦ (ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΣ, Εἰκόνες Π 33, 1, σχετικῶς καὶ Μ. NILSSON, Studien, σ. 36) καὶ μὲ τὸν κρητικὸν πέλεκυν πρβλ. Β. SCHWEITZER, Herakles, Tübingen 1922, σ. 21-58. Α. Β. COOK, Zeus I, σ. 524 κ.έξ. ΙΙ, σ. 677 κ.έξ. καὶ εἰκ. 620-624. Α. LESKY, Hellos - Hellotis, Wiener Studien, 46 - 47, 1927 - 29, σ. 54 κ.έξ. Ἰδὲ εἰς τὰς ἀνωτέρω μελέτας καὶ νεώτερον παραμῦθι Ἡπειρωτικόν, συνδεόμενον μὲ τὸν πέλεκυν, τὸ πρῶτον μνημονεύομενον ὑπὸ τοῦ G. V. HAHN, Griechische und Albanesische Märchen II, σ. 72 κ.έξ. Εὐρήματα προϊστορικῶν ἀξινῶν ἐκ λίθου καὶ χαλκοῦ καὶ σιδηροῦς διπλοῦς πελέκεις ἰδὲ εἰς CARAPANOS, Dodone, πίν. LVII, 6, ἐπίσης Εὐρετήριον χαλκῶν Καραπάνου, Ἐθν. Μουσείον Ἀθηνῶν 681-685 καὶ 692. Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Ἡπ. Χρον. 1935, πίν. 7α. ΠΑΕ 1952, σ. 290, εἰκ. 12 καὶ 12α. Τὸ Ἔργον 1959, σ. 76, εἰκ. 81 καὶ FR. SCHACHERMAYER, AA 1962, σ. 295. Περὶ τῶν μυκηναϊκῶν εὐρημάτων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῆς περιοχῆς, ἰδὲ Σ. Ί. ΔΑΚΑΡΗΝ, ΑΕ 1956, σ. 114 κ.έξ.

2 Περὶ τῆς μυκηναϊκῆς καταγωγῆς τῶν δημοικῶν εἰδήσεων περὶ Δωδώνης ἰδὲ αὐτόθι σ. 120-121, 134 καὶ ὑποσ. 5, σ. 150 κ.έξ. πρβλ. καὶ Α. LESKY, Thalatta, Wien 1947, σ. 54 κ.έξ. Ε. LEBORE, ἔ.ἀ. σ. 1 κ.έξ. Περὶ τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἡλικίας τοῦ νεῶν καταλόγου, W. BURR, Klio, Beiträge zur alten Geschichte, 49, 1944, σ. 107 κ.έξ. καὶ 151 κ.έξ.

3 ΑΕ 1956, σ. 114 κ.έξ., 144 κ.έξ. καὶ 151 κ.έξ.

4 C. CARAPANOS, πίν. XLIX 16-18, 21-22. Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ΠΑΕ 1931, σ. 88, εἰκ. 6, 1932, σ. 50, εἰκ. 5, 7. Ἡπ. Χρον. 1935, πίν. 23α. ΠΑΕ 1952, σ. 296, εἰκ. 26. FR. WILLEMSEN, Dreifusskesseln von Olympia, Olympische Forschungen 1957, σ. 112, 137, 141 κ.έξ.

5 Τοῦτο παρατηρήθη ἤδη παλαιότερον, Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Ἡπ. Χρον. ἔ.ἀ. σ. 213. Ὁ VAN BUREN, Greek Fictile Revetments, σ. 90, ἀρ. 71, πρβλ. καὶ I. TH. HILL - L. KING, Corinth IV, I, σ. 59, περιγράφει περιέργως σίμην ἐκ Δωδώνης τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰ., ἐκείνην ἴσως τὴν ὁποῖαν ἀναφέρει ἀπλῶς ὁ Γ. ΣΤΗΡΙΑΔΗΣ, ΠΑΕ 1920, σ. 12.

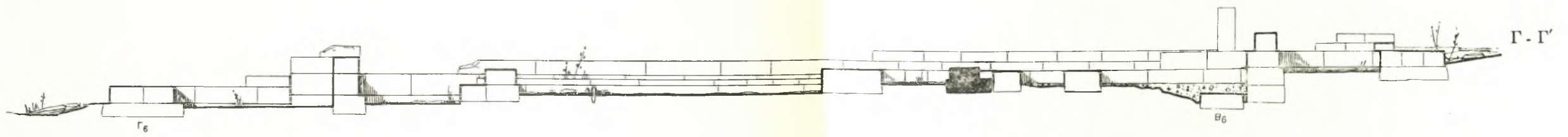
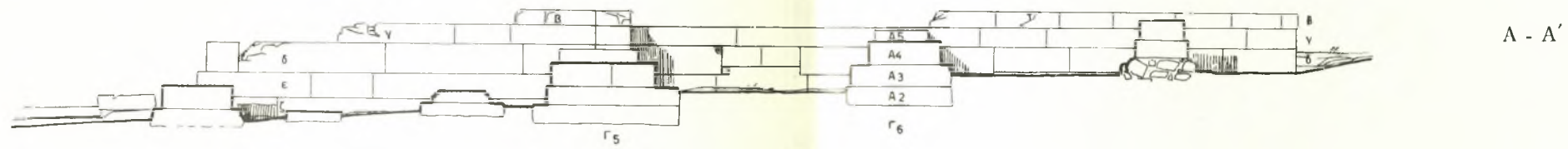
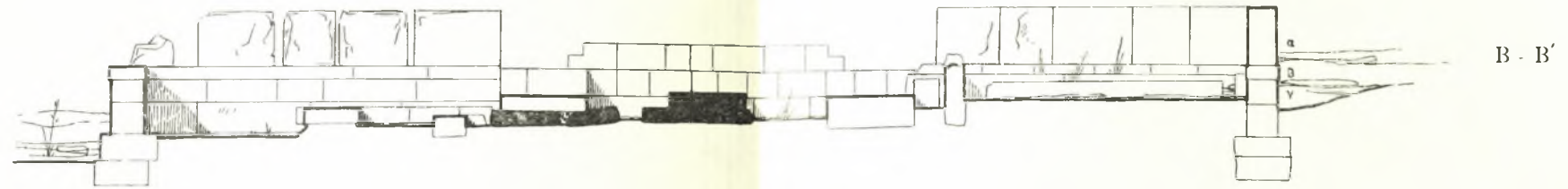
6 Κ. ΡΩΜΑΙΟΣ, ΑΕ 1937 I, σ. 300. Ἐγκυκλίωσιν πιθανῆν τοῦ Ἱεροῦ ὑπέθεσεν ὁ Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 212-13.

ἐπαρκῶς διὰ τῶν λοιπῶν κινητῶν εὐρημάτων. Τέλος ἡ ἱστορία τοῦ Ἱεροῦ διδάσκει ὅτι ἡ ἐν ὑπαίθρῳ λατρεία δὲν ἀπῆτει κατασκευὴν ναοῦ διὰ τὴν λατρείαν τῆς θεότητος ¹.

Τὰ πρὸ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. κτίσματα, ὑπηρετικοῦ χαρακτῆρος, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν πολυτίμων ἀφιερωμάτων καὶ πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἱερείων, περιορίζοντο εἰς προχείρους καλύβας ἐξ εὐφθάρτου ὕλικου, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη ταχέως ἐξαφανίζονται, δεδομένων τῶν λεπτῶν ἐπιχώσεων καὶ τῆς εἰς μεγάλην κλίμακα ἀνοικοδομήσεως κατὰ τὸν 3^{ον} π.Χ. ἰδίᾳ αἰῶνα. Τούτων ἐπιβεβαιώσιν παρέσχεν ἡ ἐντὸς τοῦ κυρίως λατρευτικοῦ οἰκοδομήματος Ε¹ ἀποκάλυψις ἰχνῶν ἐλλειψοειδοῦς καλύβης, χρονολογουμένης εἰς τοὺς περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνους, λειψάνων διαφυλαχθέντων ἔνεκα εἰδικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὴν τεχνητὴν ἐπίχωσην τοῦ ἀβάτου χώρου τῆς αὐλῆς, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος κατωτέρω.

¹ Ἴδὲ καὶ Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΝ, ΠΑΕ 1929, σ. 108-109. W. TARN, Antigonos Gonatas, σ. 59-60. M. NILSSON, G. Gr. Rel. I², σ. 425. A. PHILIPPSON, Die Griech. Landsch. II, 1, σ. 85,5 (KIRSTEN). Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι γενικῶς ἡ λατρεία τοῦ Διὸς ἐστεγάσθη βραδύ-

τερον. Εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, πανελλήνιον λατρευτικὸν κέντρον, ὁ πρῶτος αὐτοτελὴς ναὸς τοῦ Διός, ἔργον τοῦ ἀρχιτέκτονος Δίβωνος, χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν μέσων περιποῦ τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ.

Ἐγκάρσιαι (B-B', A-A') καὶ κατὰ μῆκος (Γ-Γ') τομαὶ τῆς ἱερᾶς οἰκίας.